

Ook daalde het godsdienstig peil bij menigeeën, als de kerkelijke rijkdommen vermeerderden. Zoo deden de zedelijke gevaren van den bloei der kerk zich overal gevoelen.

De wereld bedreigde de kerk, toen deze laatste de eerste scheen te hebben overwonnen. Ja, zij was reeds in de kerk werkzaam, toen deze hare machtspositie in het westen steeds sterker zag worden. Het kwam voor haar nu vooral op de vraag aan of zij bijtijds het gevaar zou keeren dat uit de onevenredigheid van haar uitwendige glorie met haar innerlijk gehalte voortsproot. Zou hare geestelijke kracht zoowel in de ontwikkeling harer leer als in de openbaring van haar leven gelijken tred houden met hare begunstiging door den staat en het aanzien dat zij zich bij de grooten der wereld verworven had? Zou zij geheel zichzelf worden en zichzelf geheel terugvinden, en alzoo in staat blijken om onder de schuts der regeering, niet alleen de volkeren, maar ook den staat zelf te vernieuwen?

Op deze gewichtige vragen zal de geschiedenis het antwoord geven. Nu echter leert ons reeds de terugblik op den tijd van Constantijn den groote en de hem opvolgende christenkeizers van het romeinsche rijk, dat de kerk als deel of orgaan van de staatsmacht gemakkelijk ontaardt en naarmate zij aan uitwendige macht wint, des te gemakkelijker hare geestelijke superioriteit inboet.

Heeft dit proces zich in het westen eerst van lieverlede ontwikkeld, ten gevolge van voor de kerk zeer gelukkige omstandigheden, in het oosten deed het dit reeds spoedig onder den druk van wat men het Byzantisme noemt.

HOOFDSTUK IV.

De vernedering en verzwakking der kerk onder den druk van het Byzantisme en den Islam.

Theodosius II, de zoon van Arcadius, die zijn vader in 408 opvolgde en tot 450 regeerde, had zich in zijne kerkelijke politiek zoowel een waardig zoon van zijn vader als een dankbare pupil van zijne zuster-voogdes Pulcheria betoond. In 412 ontbond hij al de godsdienstige colleges, die nog uit het heidendom waren overgebleven, in 415 werden alle heidensche priesters uit de steden van Africa, waar metropolieten waren, verbannen en werden aldaar de tempelgoederen geconfiskeerd; in 416 kwam het diep-ingrijpende besluit dat geen heiden langer een militaire, rechtskundige of administratieve betrekking van overheidswege zou kunnen verkrijgen. Dit besluit was daarom zoo ingrijpend, omdat de onderdanen van het rijk nu voor het eerst om hunne heidensche gevoelens officieel bij hunne medeburgers werden achtergesteld, terwijl men tot nu toe alleen den heidenschen godsdienst had aangevallen.

Hiermede was dus een laatste stap op den weg der vernietiging van het heidendom gedaan. Deze maatregel werkte dan ook schijnbaar, in verband met vroegere en latere, zoo goed dat hij in 423 eenigszins triomfantelijk schreef: „De bepalingen der afgekondigde wetten hebben de heidenen, hoewel wij gelooven dat er geene meer zijn, reeds lang bedwongen”¹⁾. Uitdrukkelijk zeg ik „schijnbaar”, omdat deze juichtoon te hoog gestemd was. In datzelfde jaar toch hooren wij hem weer spreken van de heidenen „die over zijn”²⁾ en lokt hij een edict uit, dat joden en stille heidenen beschermt tegen geweldensrijen van christenen. Ja, zoo weinig waren zij zelfs nog in latere jaren verdwenen, dat een edict van 438 nog eens de strenge toepassing van vroegere maatregelen tegen hen eischt. Maar zoo langzamerhand wordt dan toch de overwinning over het heidendom volkomen, al waren er natuurlijk op tal van plaatsen nog vele stille heidenen te vinden. Hoe kon het anders, waar de tempels vernield of in kerken omgezet, de gewijde bosschen uitgeroeid, de offers verboden, de orakels tot zwijgen gebracht, de feesten en de mysteriën opgeheven waren en de heidenen hunne afgoden hoogstens in het verborgen konden vereeren en 's nachts hun wijn konden plengen? De keizers na Theodosius II tot Justinianus I hebben dan ook niet veel moeite meer om het heidendom te bestrijden. Slechts een enkel besluit treffen wij aan.

Zoo bepaalde Marcianus (450—457) in het edict van 18 Januari 451, dat het edict van Arcadius van 395 op het recht van onbetwist eigendom van tempels, die men door confiscatie of verkoop had verkregen, ook zou worden uitgebreid op dat van inkomsten, die gediend hadden voor de openbare spelen³⁾. In datzelfde jaar bevestigde hij de besluiten van het concilie van Chalcedon (451), waaronder ook het verbod behoorde van het huwelijk met heidenen⁴⁾. Leo I (457—474) en de praefectus praetorio Anthemius breidden het edict van Theodosius den groote, waarbij de confiscatie was bevolen van alle terreinen en huizen, waar offers door den eigenaar werden gebracht, uit tot die plaatsen, waar de eigenaar, zonder zelf aan den ritus deel te nemen, er zijne toestemming voor had gegeven. Bovendien werden de eigenaars, wien dit betrof, vervallen verklaard van hunne waardigheden, en indien zij deze niet bekleedden, maar eenvoudige particulieren of plebejers waren, of gepijnigd of tot dwangarbeid veroordeeld of verbannen⁵⁾. Dezelfde keizer Leo

1) Cod. Theod. XVIe Liber, 10e Titel, No. 22: „Paganos qui superbe, quamquam iam nullus esse credamus, promulgatarum legum iam dudum praescripta compescant.”

2) Cod. Theod. XVIe Liber, 10e Titel, No. 23.

3) Cod. Theod. Marciani Nevell. Titel 3 ad calc. Cod. Theod. dl. 6, bldz. 31.

4) Veertiende canon van de acten van het concilie.

5) Cod. Just. 1e Liber, 11e Titel, No. 8.

gaf in 468 een edict, waarbij bepaald werd dat alleen zij die gedoopt waren in de catholieke kerk eene rechterlijke betrekking mochten waarnemen ¹⁾. Keizer Zeno (474—491) ging, uit naam van het geloof, op even ruwe en onbehouwen wijze tegen tempels en beelden, vooral in den Peloponesus, te werk, als hij in alles deed. Anastasius I (491—511) breidde het edict van Leo van 468 in 505 nog verder uit ²⁾, en Justinus I (511—527) vulde het edict van Anastasius op zijne beurt aan, door van de rechterlijke macht, burgerlijke ambten en waardigheden allen uit te sluiten, die niet tot de catholieke kerk behoorden ³⁾.

Zoo werd langzamerhand de ban voltrokken over ieder in het rijk, die zich daarin niet liet opnemen. Geen manicheër, geen ketter, geen jood, geen samaritaan, geen heiden mocht eenigen eerepost bekleeden of eenige rechterlijke functie waarnemen. Want daaruit kon de mogelijkheid ontstaan, dat zij de christenen, ja zelfs de bisschoppen overlast aandeden of onrechtvaardig veroordeelden.

Hieruit blijkt, hoezeer men de consequenties van de staatskerk begon te aanvaarden.

De man, die ze met vaste hand trok en toepaste, was keizer Justinianus (527—565). Hij had zich inzake de kerk het ideaal van den grooten Constantijn en vooral van Theodosius I voor oogen gesteld en achtte het zijn eerste plicht het ware christelijk geloof, zooals het op de vier groote concilies was vastgesteld, te beschermen en de heilige catholieke en apostolische kerk tegen alle rustverstoring van binnen en van buiten te verdedigen. Eén staat, één kerk, één wet — dat is de inhoud van zijne staatkundige gedachtenwereld. In die richting zien wij Justinianus gedurende zijn geheele leven werkzaam. Verschil van geloof kan hij niet toelaten. Voor de terugbrenging van de kettters ijvert hij. Voor de eenheid van godsdienst en kerk verstout hij zich zelfs over te gaan tot vervolging. Hij duldt in zijn rijk ten slotte geen menschen, die, door scheuring te veroorzaken op het gebied van den godsdienst, den staat schaden. Zoo wordt de onverdraagzaamheid een staatsmansdeugd en — een gewetenszaak. Justinianus is niet alleen voor deze gevolgtrekking niet teruggedeinsd, maar hij heeft haar als zijne roeping aanvaard en in practijk gebracht.

Had het vierde concilie, in 451 te Chalcedon gehouden, onder den invloed van keizerin Pulcheria en haar gemaal Marcianus, het nestorianisme en het eutychianisme beide veroordeeld en de christologische formule van paus Leo aanvaard, velen bleven desniettemin aar de leer van ééne natuur in Christus getrouw en scheidten zich als monophysieten af. Justinianus nu beijverde zich met alle kracht om hen tot de kerk terug te brengen. Toen daaruit verschil-

¹⁾ Cod. Just. 1e Liber, 4e Titel, No. 15.

²⁾ Cod. Just. 1e Liber, 4e Titel, No. 19.

³⁾ Cod. Just. 1e Liber, 5e Titel, No. 12.

lende moeilijkheden voortvloeiden, liet hij op het vijfde concilie te Constantinopel de keizerlijke decreten bevestigen en alle weder-spannigen afzetten. De keizer bereikte echter zijn doel niet; de monophysieten bleven evenals de nestorianen van de kerk gescheiden; zij weigerden de grieksche theologie voor de westersche te ruilen.

In ander opzicht slaagde Justinianus echter beter.

Niet tevreden met het sanctionneeren ook van de strengste edicten van zijne voorgangers, voegde hij daaraan zelf eene lange reeks toe. Hij beval dat al wat geschonken of gelegateerd was aan bepaalde personen of plaatsen voor het onderhoud van het heidendom, geconfisqueerd zou worden ten voordeele van de plaats, waar die personen of heiligdommen zich bevonden ¹⁾. Heidenen noch samaritanen noch de verschillende kettters mochten langer in rechten optreden of onder eenigen titel deelnemen aan judicieele handelingen ²⁾. Geen hunner mocht een slaaf in dienst hebben, die christen is ³⁾. Zij waren van alle openbare, zoowel burgerlijke als militaire betrekkingen, zelfs van alle stedelijke, uitgesloten; geen leerstoel, geen advocatuur stond voor hen open. Wie eene staatsbetrekking verlangde, moest eerst door middel van drie getuigen, die zulks bij eede bevestigden, zijne rechtzinnigheid bewijzen. Maar ook ieder, die eene dergelijke betrekking vervulde en van het oogenblik dat het edict van 28 Juli 530 werd gegeven, ketter of heiden bleef, verloor haar onherroepelijk ⁴⁾. Hoogstens konden de kettters en de heidenen de moeilijke functies van de curiales en cohortales blijven waarnemen, maar zij moesten er den last van dragen zonder op de daartoe behorende privilegies aanspraak te kunnen maken ⁵⁾. Hun werd verboden te erven en te testeeren ⁶⁾. Als de kinderen ten deele ketttersch of heidensch ten deele rechtzinnig zijn, erven deze laatsten alleen van hunne ouders. Zijn alle kinderen kettters of heidenen, dan vervalt de erfenis aan meer verwijderde bloedverwanten, mits dezen rechtzinnig zijn. Justinianus maakt kettters, samaritanen en heidenen letterlijk tot paria's der maatschappij.

Tegen de heidenen vaardigde hij in 531 een bijzonder streng edict uit, waarin hunne gewetensvrijheid direct werd aangetast.

Zij namelijk die na hun doop in het heidendom terugvielen, ondergaan de zwaarste straffen, terwijl degenen die nog niet gedoopt waren, zich zoo spoedig mogelijk met hunne vrouwen en kinderen moesten laten doopen, waaraan echter bij de volwassenen de onderwijzing in de leer moest voorafgaan. Wie echter, met het doel om eene civiele of militaire betrekking te verkrijgen, geveinsd

¹⁾ Cod. Just. I, XI, 1, 9.

²⁾ Cod. Just. I, V, 1, 21.

³⁾ Cod. Just. 10, I, 1, 2.

⁴⁾ Cod. Just. I, V, 12, 9.

⁵⁾ Cod. Just. I, V, 12, 6.

⁶⁾ Cod. Just. I, V, 18, 8, 9; Nov. 115, 3, 14.

had den doop te hebben ontvangen, terwijl hij en de zijnen inderdaad heidenen waren gebleven, werd volgens de wetten des lands gestraft, zijne goederen werden verbeurd verklaard en hij werd onvoorwaardelijk van alle openbare ambten uitgesloten. Indien iemand halsstarrig weigerde zich te laten doopen, werd hij geheel buiten het gemeene recht geplaatst. Hij mocht geen roerend of onroerend goed bezitten; al zijne eigendommen werden geconfisqueerd; hij werd zelf verbannen. Ja, Justinianus ging nog verder. Indien bewezen was dat iemand aan de afgoden had geofferd, dan werd hij gestraft als de manicheërs, namelijk gedood. Het heidendom moest er geheel onder ¹⁾.

Daarom ook kwam hij er toe om de salarissen der hoogleeraren aan de verschillende onderwijsinrichtingen voor de schoone kunsten en de medicijnen in te trekken. En toen, ook zonder het ontvangen dier salarissen, de neo-platonisten voortgingen aan de beroemde school te Athene hun onderwijs te geven, werd deze in 531 door hem gesloten.

Van het heidendom bleef zoo goed als niets over. De zes hoogleeraren in het neo-platonisme weken naar Perzië uit.

Niet alleen door dit optreden tegen de kettters en heidenen, maar ook door zijne heerschappij over en in de kerk trachtte hij de leuze: één staat, één kerk, waar te maken. Hij kende zich zelf het recht toe de kerkelijke zaken oppermachtig te regelen. Hij reglementeerde de kleinste onderdeelen van de kerkelijke tucht; bepaalde de bisschoppelijke gebieden en de macht der kerkelijke waardigheidsbekleeders; stichtte nieuwe bisdommen en schonk den bisschoppen het pallium. Nog krachtiger evenwel deed hij zijn invloed op de vaststelling der kerkelijke belijdenis gelden. Hij riep de concilies samen; wees hun hun taak aan; stelde de grenzen vast, waarbinnen de discussies zich mochten bewegen; leidde persoonlijk of door middel van zijne keizerlijke beambten de debatten; sanctioneerde door zijne edicten de beslissingen, dáár genomen, die alleen hierdoor kracht van wet kregen; ja, kende zich het recht toe de canones, op de concilies vastgesteld, te amendeeren of ongeldig te verklaren. Zelfs wierp hij zich op als kerkleeraar en onfeilbare schriftverklaarder. Hij redigeerde geloofsformules en slingerde anathema's — zonder dat de kerk een woord tegensprak. Zelfs zeide de patriarch Ménas officieel tot de bisschoppen op de synode van 536, dat men in de kerk niets moest doen tegen den raad en de bevelen van den keizer. Ja, de kerk zweeg, wanneer bisschoppen door hem onwettig werden afgezet; prelaten werden aangesteld door geweld tegen den wensch der kerken; priesters werden gegrepen, gekerkerd en verbannen; de weerstand werd overwonnen door bedreigingen of gebroken door omkooprij — en bloed vloeide om de leer te doen zegevieren, die goedgekeurd was door den keizer. Zij had zich helaas! vrijwillig gebogen onder het absolute imperialisme.

¹⁾ Cod. Just. I, XI, 1, 10.

Reeds op de eerste bladzijde van den codex Justinianus vinden wij een titel, die als het ware een schets levert van zijne godsdienstige gevoelens. Die titel handelt over de heilige drieëenheid en het catholieke geloof. Het credo van Nicea wordt er enkele malen in vermeld, met bijvoeging van de anathema's, die door de vier groote concilies tegen de ketterijen zijn uitgesproken, en van betuigingen van eerbied voor Rome, dat „het hoofd van alle heilige kerken” wordt genoemd ¹⁾. Als het ware tot waarborg van de keizerlijke rechtzinnigheid voegt Rome hare goedkeuring en aanbeveling aan deze verklaringen toe en prijst daarbij den vorst om zijne liefde voor de rechtzinnigheid, zijn ijver voor den vrede der kerk en de eenheid van den godsdienst ²⁾. De dan volgende titels zijn geheel gewijd aan de godsdienstige wetgeving, als ware deze de onderbouw voor het civiele recht. „De goede orde in de kerk is de steun van het keizerrijk” ³⁾ zoo spreekt hij, en daarom regelt hij tot in de kleinste bijzonderheden alles wat dienen kan om die orde te handhaven. Al wat de organisatie van de geestelijkheid, het toezicht op hare daden, de regels van haar leven betreft; alles wat betrekking heeft op de vestiging en het beheer van gebouwen, bestemd voor den godsdienst, wordt in zijn codex en novellen alleruitvoerigst behandeld. Nauwkeurig wordt bepaald op welke manier een bisschop moet worden gekozen; aan welke voorwaarden van zedelijk-geestelijken aard hij moet voldoen ⁴⁾. De wet regelt met dezelfde nauwkeurigheid de wijding van den clerus en al wat op de voorbereiding tot het priesterschap betrekking heeft. Datzelfde geldt van de keuze der kloostervoogden, der hoofden van de congregaties, der beheerders van de tallooze stichtingen van weldadigheid ⁵⁾. Ja, ook ontbreken de voorschriften niet ten aanzien van het gedrag der geestelijkheid en der monniken, evenmin als de raadgevingen aan den patriarch om te waken over de bisschoppen en aan deze laatsten om zulks over geestelijken en monniken te doen ⁶⁾.

Met niet minder groote zorg waakt Justinianus voor het tijdelijk en stoffelijk welzijn van de kerk. Hij legde zich er voortdurend op toe om den rijkdom van de kerkelijke instellingen te beveiligen en te vergrooten. Regels werden door hem vastgesteld voor een goed beheer van de goederen der geestelijkheid. De wet verbiedt volstrekt de vervreemding van landerijen, bepaalt tot in de kleinste bijzonderheden de waarde van al de kerkelijke goederen, verschaft aan kerkelijke personen krachtige middelen om hun domein tegen

¹⁾ Cod. Just. I, I, 5 en 6.

²⁾ Cod. Just. I, I, 8, 11.

³⁾ Cod. Just. I, III, 42.

⁴⁾ Cod. Just. I, III, 41, 47; Nov. 123.

⁵⁾ Cod. Just. I, III, 41, 46.

⁶⁾ Cod. Just. I, IV, 34; Nov. 133, 123.

allerlei aanvallen te verdedigen, en stelt nauwkeurig de verantwoordelijkheid der beheerders vast ¹⁾). Ook zorgt de keizer dat zij, die in den geestelijken stand worden opgenomen, hunne goederen afstaan aan de kerk ²⁾; hij beijvert zich om de giften, die aan de kerk gedaan worden, te ontlasten van alle wettelijke formaliteiten ³⁾, en moedigt door allerlei middelen het in het leven roepen van religieuze stichtingen aan, terwijl hij de voorwaarden, aan de totstandkoming daarvan verbonden, nauwkeurig vaststelt ⁴⁾. Door al deze maatregelen waarborgt hij de kerk haar stoffelijk goed.

Zijn zorg reikt echter nog verder. Voor alle kerkelijke personen schiep hij eene speciale rechtspraak ⁵⁾. De bisschop is hun rechter en de wereldlijke rechter mag geene zaken behandelen, waarbij zij betrokken zijn. Omgekeerd echter oefenen de kerkvorsten wel contrôle uit over het civiel bestuur, in zoverre de wet aan de bisschoppen belangrijke privileges verleent, daar zij de natuurlijke beschermers zijn der armen, gevangenen en slaven, in één woord de ongelukkigen in de maatschappij.

Uit dit alles blijkt hoezeer door Justinianus kerk en staat dooreengeweven werden. De kerk was in volstrekten zin staatskerk geworden; daarnaast werd niet alleen geen andere erkend, maar ook niet gedoogd. De staat bezorgde aan de kerk hare wetgeving en haar bestuur en omgekeerd hadden de hoogste kerkelijke autoriteiten veel invloed op al wat tot het gebied der staatkunde behoort. Met kwistige hand voorzag de staat de kerk van stoffelijke goederen, die hij voor een aanzienlijk deel verkreeg uit de geconfiskeerde bezittingen der ketters. De hooge geestelijkheid werd meer en meer eene afzonderlijke kaste van staatsambtenaren. In één woord: de kerk was een wezenlijk deel, zoo niet het voornaamste orgaan der staatswerkzaamheid geworden. Zij drukte haar stempel op den staat en de staat maakte haar weder dienstbaar aan zijne doeleinden. En als wij van staat spreken, denken wij allereerst aan den persoon des keizers, die als absolute monarch feitelijk ook de kerk regeerde. Hij was keizer en priester tegelijk. Zijne suprematie in de kerk was zoo goed als onbegrensd. Een enkele toon als die van den Africaanschen bisschop Facundus van Hermiane, die hem, onder aanhaling van oud-testamentische voorbeelden als Dathan, Abiram, Uzzia, het overschrijden van de grenzen zijner bevoegdheid verweet en hem voorhield dat Christus alleen het koningschap en het priesterchap in zich had vereenigd, was als die des roependen in de woestijn. Vooral in het oosten klonk zulk een toon in de schatting der kerkelijke mannen voor ongeoorloofd en ondankbaar. Men kan Justi-

¹⁾ Cod. Just. I, II.

²⁾ Cod. Just. I, III, 41, 47; Nov. 5.

³⁾ Cod. Just. I, II.

⁴⁾ Nov. 67, 131.

⁵⁾ Cod. Just. I, IV, 29; Nov. 79, 123.

nianus in zekeren zin de eerste paus der catholieke kerk noemen. Ook in dit opzicht dat hij als een paus de dwaalleer heeft bestreden. Hij heeft hierbij helaas! maar al te dikwijls den weg der bitterste vervolging bewandeld.

Joden, samaritanen en heidenen, manicheërs en arianen, montanisten en donatisten — zij werden allen door hem buiten het gemeene recht geplaatst. Hun eeredienst werd verboden, hunne kerken werden verwoest, hunne priesters verbannen, hunne propaganda werd volkomen onderdrukt, hunne samenkomsten mochten niet meer plaats hebben. Hunne goederen, hunne kerken, hunne kerksieraden moesten alle aan de catholieke kerk worden gegeven. Van het bekleeden van publieke ambten door hen was geen sprake meer. Vooral de manicheërs moesten het ontgelden. Justinianus betitelde hen bij voorkeur als de vervloekten en eischte voor hen de zwaarste straffen. Hunne boeken moesten ten vure worden gedoemd; wie één hunner geschriften verbergde en betrapt werd, werd gestraft. Maar in 't algemeen sloot hij alle aanhangers van jodendom, heidendom, ketterij uit „van de goddelijke genade en de keizerlijke goedgunstigheid”. Geheel zijne houding tegenover hen wordt het best geteekend door dit woord van hem, dat even hard als onchristelijk klinkt: „Het is voor hen voldoende, dat zij mogen leven.”

Zoo werd mede door middelen als deze aan de kerk door den staat hare machtige positie verzekerd. In het verkrijgen van eenheid in de leer slaagde Justinianus wèl niet geheel, omdat de monophysieten zich niet tot de kerk lieten terugbrengen, maar hij drukte zoo goed als op het geheele rijk den stempel van de belijdenis der vier groote concilies, den stempel der kerkelijke rechtzinnigheid. Uitzwendig kwam de kerk tot aanzien als onder geen zijner voorgangers. Hare hooge geestelijkheid zat in de schaduw van den troon; schatten vloeiden de kerk in allerlei vormen vanwege den keizer toe. De diplomatieke relaties dienden vooral de propaganda van de christelijke leer; allereerst bedong Justinianus daarbij de bescherming der zendelingen. Vandaar breidde de missie zich belangrijk uit. De Herulers ten zuiden van den Donau, de Hunnen ten noorden van de Zwarte Zee, en verschillende volkeren in den Kaukasus gingen tot het christendom over. Hunne vorsten kwamen in Byzantium om den doop te ontvangen en hunne volken volgden hen. In Africa werden de volkrijke oasen in de Sahara voor het christendom gewonnen. De verovering van Jemen in 526 opende Justinianus de gelegenheid om in Zuid-Arabië een bisschop te plaatsen. Onder zijne regeering werd de bekeering van de Nubiërs begonnen. In één woord: het christendom werd staats- en wereldgodsdienst tegelijk, onder de suprematie van den keizer-bisschop Justinianus I.

Maar de nadeelen daarvan zouden na hem steeds duidelijker aan het licht treden. De kerk scheen tot eene glorierijke hoogte als nimmer te voren te zijn gestegen. Zij was geworden als eene vorstin,

voor wie op koninklijke wijze de weg wordt bereid. Met aardschen glans werd het kruis bestraald. Maar — voor de kerk werd als kerk juist daardoor langzamerhand het graf gedolven. De alvermogende byzantijsche keizers hebben met hun machtigen arm de kerk ja beschermd en geregeerd, doch haar tevens in die omarming geestelijk doodgedrukt.

Want nu geheel samengevlochten met het rijk, deelde de kerk voortaan in al de politieke twisten en hofkabalén en schandalen, waardoor Byzantium maar al te droevig bekend staat. Hoe langer zoo meer was de hoogere geestelijkheid afhankelijk van de wisselende gevoelens der opeenvolgende keizers, en deze werden dikwijls meer bepaald door het staatkundig belang dan door eigen overtuiging. De formuleering van de kerkleer hing meer af van de politiek van den dag dan van het wijze inzicht der kerkvorsten. Patriarchen en bisschoppen werden in hofintriges betrokken en hadden zelfs hun aandeel aan gruwelen, die dáár plaats vonden. Van lieverlede ontaardde de tegenstelling tusschen den rijken geestelijke en den armen monnik in een heftigen binnenlandschen strijd tusschen eerstgenoemden, gesteund door hof en leger, en laatstgenoemden, geholpen door het volk. De uitwendige ceremonies boetten door dit alles hoe langer zoo meer haren geestelijken inhoud in, en dit proces liep, zooals immer, uit op de formeele handhaving der rechtzinnigheid, zonder dat merkbare religieuze en moreele invloed van de kerk uitging. De keizerlijke autoriteit over en tot op zekere hoogte in de kerk, die zoowel tegenover buitenlandsche niet-christelijke vijanden als tegenover de veelvuldige verdeeldheden in den boezem der kerk, een onberekenbare zegen had kunnen wezen, en nu en dan ook geweest is, werd, omdat zij ontaardde in een politiek spel, voor de kerk een ramp, ja haar feitelijke ondergang. Want al bleef de oostersche kerk door de eeuwen heen bestaan en al overleefde zij het byzantijsche rijk tot op den huidigen dag, zij draagt in hare onvruchtbaarheid en formalisme altijd door de kenmerken van hare geestdoodende onderworpenheid aan de staatkunde des rijks.

Na Justinianus is elke kerkelijke strijd een politieke strijd geworden.

Dit begint onder keizer Heraclius met den zoogenaamden monotheletischen strijd. Bij de overwinning op de Perzen waren de monophysitische provincies Syrië en Egypte weder bij het rijk gekomen. Het was den monarch dus veel waard dat er geen nieuwe godsdienstige strijd ontbrandde tusschen deze en de overige bevolking van het rijk. Daarom ging hij rond met het plan om den aanhangers der catholieke leer en die van het monophysitisme te winnen voor een compromis-formule, hopende aldus de eenheid te herstellen. Sergius, de patriarch te Byzantium, stelde op zijne aansporing de formule op dat „de Godmensch, uit twee naturen bestaande, alles met ééne Godmenschelijke *ἐνεργεία* werkt”.

De bisschop Cyrus van Phasis, die inmiddels door den keizer tot patriarch van Alexandrië was benoemd, was het er natuurlijk, uit dankbaarheid voor zijne benoeming, mede eens. Een synode, saamgeroepen in Armenië, dat weder van den keizer afhankelijk was geworden, hechtte, uit onderworpenheid aan hem, daaraan haar zegel. Ook de monophysieten in Egypte en Syrië gingen er mede accoord. Zelfs Honorius, de bisschop van Rome, was welgezind. Sterk verzet kwam er echter van den patriarch van Jerusalem, die er met zijne talrijke aanhangers eene geloofszaak van maakte en, nu de zuiverheid van de leer in gevaar was, de leuze ophief dat men God meer gehoorzaam moest zijn dan de menschen. De keizer, eenigszins beducht voor deze tegenkating, gaf ras een edict, de zoogenaamde Ekthesis, waarin de leer van den éénen wil als geloofsregel voor het geheele rijk werd geproclameerd. De kerken van het westen in Africa en Italië, inmiddels tegen het edict van den keizer door zijn vroegeren geheim-secretaris Maximus opgezet, braken de gemeenschap met die van het oosten af. Keizer Constans, die na eene korte regering van Constantijn III den troon beklom en regeerde van 642—668, trachtte een einde aan den geheelen strijd te maken door eenvoudig in zijn „Typus” allen twist over het aantal willen en wilsuitingen in Christus te verbieden. Maar dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Want Maximus bleef principieel de inmenging van den keizer in geloofszaken bestrijden en het lateraansch concilie van 649, onder leiding van paus Martinus I, veroordeelde openlijk de monotheletische leer met de edicten „Ekthesis” en „Typus”. Nu echter deed de toorn des keizers zich gelden. Paus Martinus I werd door den exarch van Ravenna gevangen genomen en verbannen. Maximus, die tegelijk in eene revolutionaire beweging was gewikkeld, trof hetzelfde lot. De kerkelijke gemeenschap met Rome werd, dank zij de onderworpenheid van de pausen Eugenius en Vitalianus, hersteld. En het scheen alsof de monotheletische formule voor goed in eere hersteld was. Maar de politiek beschikte het weder anders. Want toen onder Constantinus Pogonatus (668—685) de monophysitische provincies weder verloren waren, had hij ook geen staatkundig belang meer bij de monotheletische formule. Doch wél hechtte hij gewicht aan de goede betrekkingen met Rome. Daarom nam hij de formuleering over, die Maximus van de wilsleer van Christus had gegeven en die door Martinus I was goedgekeurd.

Het zesde oecumenische concilie, in 680 te Constantinopel gehouden en naar het keizerlijk paleis, waarin het samenkwam, de eerste trullaansche synode genoemd, besliste, naar des keizers wil, vóór de leer van de twee willen in Christus zonder vermenging en tegenstrijdigheid. Aan de noodige vleierijen van den keizer ontbrak het daarbij niet. Zelfs trad men er zoo kras op dat een reeks van monotheleten, waaronder patriarchen van Constantinopel, Macarius, de toenmalige patriarch van Antiochië, ja zelfs de

vroegere paus Honorius werden veroordeeld. Paus Agatho zegevierde over den keizer en de keizer zegevierde over de oostersche kerk.

Toch kon zich de oostersche geest kwalijk met deze leer vereenigen. Telkens deed de reactie tegen den overheerschenden roomschen invloed zich weer gelden. Deze kwam reeds uit op de tweede trullaansche synode, waar wèl de canones van de eerste werden bevestigd, maar tevens andere werden aangenomen, die te Rome besliste tegenspraak vonden. Maar een krachtige poging om het monotheïsme weder te herstellen, deed, na den val van Justinianus II, keizer Philippicus Bardanes (711—713). Hij trad vijandig op tegen de besluiten van het concilie van Constantinopel van 680 en eischte van de geestelijkheid eene formeele verwerping van dat concilie. Merkwaardigerwijze — en wèl een bewijs, hoe weinig de roomsche geest met dien van het oosten strookte — bood de geestelijkheid te Constantinopel zeer weinig tegenstand. Doch ook blijkt uit dit laatste opnieuw, hoe diep de kerk zich voor het woord van den keizer boog. Dit alles geschiedde, onder tegenspraak van Rome, grootendeels met het staatkundig doel de Armeniërs te winnen, wien nieuwe woonplaatsen in zijn rijk waren aangewezen. Zijn opvolger Anastasius II (713—715) herstelde echter ter zake van de twee willen in Christus de oude catholieke leer, omdat hij maar al te veel tweedracht, ten gevolge van het besluit van Philippicus, vreesde.

Maar vooral de zoogenaamde beeldenstrijd heeft het bewijs geleverd van de begeerte der keizers om de kerk geheel aan zich te onderwerpen. Schijnbaar als verdedigers van het zuivere christendom optredende in den kamp tegen de beeldenvereering, die iets nieuws en onbehoorlijks scheen, was het hun er feitelijk om te doen een staatskerk te vormen, waarin secten, joden en mohammedanen gedwongen konden worden zich te doen opnemen, zonder hun iets zoo hatelijks als beeldendienst op te leggen. Leo de Isauriër (717—741) nam bij edict van 725 de zaak ter hand. Het gold bij hem voornamelijk de versterking van het rijk tegenover den islam, die de christenen wegens de beeldenvereering van veelgodendom beschuldigde en zichzelf de eer van zuiver monotheïsme toekende, zoodat de kloof tusschen christendom en islam dientengevolge werd verbreed. Dit mocht ter wille der staatkunde niet geschieden. De keizer stuitte echter op groot verzet. De monniken, die voor het grootste gedeelte hun bestaan vonden in het maken en verkoopen van beelden, kwamen, gesteund door het volk, krachtig vóór den beeldendienst op. De patriarch van Constantinopel Germanus kwam tegen het edict in verzet. Ditzelfde deden de orthodoxe onderdanen van den chalif in het oosten, bij monde van Johannes Damascenus. Maar vooral paus Gregorius II bestreed den keizer. Eerstgenoemde nam het principieele standpunt in dat de bisschoppen zeggenschap hadden over de leerstellingen der kerk en niet de

keizer, en dat, gelijk genen zich niet moesten inlaten met burgerlijke zaken, deze het evenmin met kerkelijke moest doen. Hoe anders zou de wereldgeschiedenis zijn geweest, als de pausen zelf zich daaraan hadden gehouden! De keizer van zijn kant betoogde dat hij keizer en priester beide was en beriep zich op het voorbeeld van Hiskia, die immers ook tegen de beelden gestreden had. Het verzet in Italië was echter zóó groot, dat het, gesteund door den paus den keizerlijken exarch verbande. In het oosten was dit niet minder het geval. De grieken kozen zelfs een tegenkeizer.

Maar keizer Leo bekommerde zich om dit alles niets. Hij zette door. Terwijl de revolutionnaire daad der grieken geen succes had, werden de goederen van Petrus in Beneden-Italië en Sicilië geconfisqueerd. De patriarch Germanus, die zich verzet had, moest zijn plaats ruimen voor Anastasius, een werktuig van den keizer. Met geweld werd de beeldendienst onderdrukt.

In dit opzicht had Leo in zijn zoon Constantinus V (741—775) een waardig opvolger. Deze trad er nog veel fanatieker tegen op. De synode van Constantinopel, door hem in 754 samengeroepen, verklaarde den beeldendienst voor satanswerk. De ban werd uitgesproken over ieder, die beelden maakte en elke vorm van beeldenvereering veroordeeld. De keizer, die dit had bewerkt, zorgde nu voor de strengste uitvoering. De kerken werden door zijne troepen bestormd en de beelden, die zich dáár bevonden, verbrijzeld. Kloosters werden veranderd in arsenalen en kazernes. De monniken, die weigerden de besluiten der synode uit te voeren, werden gemarteld en gedood. De bewoners van Constantinopel moesten zweren elke aanraking met hen te mijden. Tot elken prijs wilde de keizer zoowel den staat als de kerk beheerschen. Aan Constantijn V is dit gelukt.

Ditzelfde kan men zeggen van zijne schoondochter Irene, die, toen zij het bewind in handen had gekregen, kerk en staat, juist tot het tegenovergestelde, namelijk de beeldenvereering dwong. Gehuwd met Leo IV (775—780), den zoon van Constantijn V, had zij, na den vroegen dood van haar man, tijdens de minderjarigheid van haar zoon Constantijn VI, de leiding van 's lands zaken. Belust op het behoud daarvan liet de ontaarde moeder haar eigen zoon, nadat hij den troon had beklommen, de oogen uitsteken en als regeerend vorst alzoo onmogelijk maken. Reeds lang in stilte vereerdster der beelden, wierp zij zich thans openlijk als verdedigster daarvan op. Zij had daarbij in vele opzichten den volksgeest, die aan beelden en reliquieën gehecht was, mede. Ook liet zich de oosterse kerk zonder monniken op den duur niet denken. Bovendien werd zeer het onaangename van het schisma met de andere kerken, die de beelden vereerden, gevoeld. Eerst trachtte Irene in 786 een synode te Constantinopel te beleggen tot wederinvoering van den beeldendienst, doch de tegenstand van de hoogere geestelijkheid en het leger was te sterk. In het volgend jaar gelukte haar dit

echter op de synode te Nicea. Alle besluiten van de synode van 754 werden vernietigd; de beeldenvereering werd zelfs verplichtend gesteld.

Maar wat te zeggen van de zelfstandige overtuiging van bisschoppen, die, al naar gelang van den vorstelijken wil, vijanden of vereerders der beelden waren?

Toch waren er ook in die dagen nog enkelen, die, wanneer het de belangen van godsdienst en kerk betrof, zich moedig verzetten tegen den keizerlijken wil. Onder dezen staat de vrome, geleerde en krachtvolle abt van het klooster Studion in Constantinopel. Theodorus vooraan. Reeds in den korten tijd, waarin Constantijn VI, de zoon zijner wreede moeder Irene, regeerde, had hij daarvan een treffend bewijs gegeven. Toen deze zich trouweloos tegenover zijne vrouw Maria had betoond, en haar verstooten en in een klooster geplaatst had om eene hofdame van Irene, een zekere Theodote, te kunnen huwen, had hij zich tegenover Constantijn onverzettelijk in zijne afkeuring betoond en met lijdzaamheid om des beginsels wille de ballingschap verdragen. Onder Irene mocht hij echter terugkeeren, terwijl zij den kloosterabt Joseph in Constantinopel, die zich had laten vinden om het huwelijk tusschen Constantijn en Theodote te voltrekken, verbande.

Maar nieuwe strijd wachtte Theodorus, vanwege zijn ijver voor de zelfstandigheid der kerk onder Irene's opvolger Nicephorus (802—811). Den 26en Februari 806 was de patriarch van Constantinopel Tarasius gestorven. Voordat de keizer eene nieuwe benoeming deed, wenschte hij het gevoelen der invloedrijkste personen onder de geestelijkheid en de monniken te leeren kennen, en onder deze laatsten behoorde ook Theodorus. Diens antwoord viel echter geheel anders uit dan de keizer hoogstwaarschijnlijk had verwacht. Hij prijst het wel in den vorst dat hij zoowel de geestelijke als de wereldlijke belangen zijner onderdanen behartigt, maar hij wijst er tevens op, dat naar de kerkelijke wetgeving, de vrije keuze van een patriarch toekomt aan de vergadering van bisschoppen, abten, stylieten en kluzenaars. Deze kunnen verkiezen wien zij willen, behoudens hunne gebondenheid aan de bepaling dat alleen zij verkiesbaar zijn, die alle rangen in de hiërarchie hebben bekleed en zich in elk opzicht deugdzaame en betrouwbare lieden hebben betoond. Volgens Theodorus kan de keizer hoogstens aan de verkiezing deelnemen. Maar verder reikt zijne bevoegdheid in dezen niet. Het priesterschap en het keizerdom hebben elk hun eigen rechten.

De keizer stoorde zich natuurlijk niet aan den wensch van Theodorus. Hij ging zijn gang en benoemde een naamgenoot, een zekeren Nicephorus, die destijds als gemachtigde van den keizer het concilie van Nicea had bijgewoond en door den tegenwoordigen keizer tot bestuurder van een groot armenhuis was aangesteld. De hofkring en de hoogere geestelijkheid, als gewoonlijk buigende voor des

keizers wil, konden zich met die benoeming zeer goed vereenigen. En zoo werd deze man, nadat hij den eenen dag tot monnik was gemaakt, waarbij de zoon des keizers, als ware hij geestelijke, de behulpzame hand bood, den volgenden dag het volk als patriarch voorgesteld. De staat liet de kerk de hulp haar verleend wèl duur betalen!

Maar nog ernstiger strijd met den keizer zou Theodorus spoedig aanbinden. Het had eerstgenoemden geërgerd, dat Irene den kloosterabt, die het huwelijk van Constantijn V met Theodote had voltrokken, verbannen en Theodorus uit de ballingschap teruggeroepen had. Hij beschouwde dit als eene vernedering, die de staat vanwege de kerk had ondergaan en als een zegepraal van de laatste over den eersten.

Hij wilde deze dan ook ongedaan maken.

Daartoe eischte hij van den patriarch dat deze den abt Jozeph uit de ballingschap zou terugroepen. Maar de kerkvorst had daartoe geen moed. Hij wenschte dat eene synode voor deze zaak zou bijeenkomen en dat hare leden in dezen eene beslissing zouden nemen. De keizer willigde dien wensch in en de synode werd saamgeroepen. Hier verscheen ook Theodorus. Scherp en beslist verzette hij zich tegen de terugroeping van Jozeph en tegen zijn herstel in zijne vroegere waardigheid. Het was naar zijne meening volkomen in strijd met de kerkelijke wetgeving, dat een man, die zulk een daad had verricht, weder priester werd.

Maar ook op deze synode herhaalde zich wat zoo goed als op iedere synode zich voordeed. Met opzet hoofdzakelijk uit bisschoppen samengesteld, die evenmin als de patriarch in strijd met de wenschen van den keizer wilden handelen, besloot de groote meerderheid Jozeph in zijn ambt te herstellen.

Maar wie zich bij deze beslissing mocht nederleggen, Theodorus niet. Men trachtte hem echter eerst op zachte wijze tot zwijgen te brengen. Maar toen dit niet baatte, werd zijn klooster door soldaten omsingeld en Theodorus met de andere monniken gevangen genomen en het klooster opgeheven. De keizer roept thans een nieuwe synode samen, die Theodorus gedwongen wordt als gevangene bij te wonen. Dáár nu worden vier besluiten genomen, die beter dan iets anders bewijzen dat de oostersche kerk haar eerstgeboorterecht voor een schotel linzenmoes had verkocht. Ten eerste zijn de keizers boven de kerkelijke bepalingen verheven en kunnen zij dus niet daaronder vallen; ten tweede hebben de bisschoppen de macht dispensatie van de kerkelijke canons te verleen; ten derde is de trouwplechtigheid van Constantijn VI met Theodote rechtsgeldig geweest, omdat er dispensatie voor was verleend; Joseph handelde dus correct, toen hij dat huwelijk voltrok; eindelijk is elke strijd tegen de rechtsgeldigheid van dat huwelijk verboden en wordt de bestrijder met het anathema gestraft. Zelden heeft eene synode zich als eene slavin zoo diep voor een keizer gebogen als deze. Theodorus wordt naar een klooster verbannen. Dáár brengt hem een

adjutant van den keizer de boodschap dat hem het anathema heeft getroffen en hij uit zijne waardigheid is ontzet.

Maar indien de keizer verwacht had op deze wijze den tegenstand van Theodorus te breken, heeft hij zich vergist. Van uit het klooster schrijft en vermaant hij zijne aanhangers vol te houden en richt hij zich vooral tot den paus om hulp. Dit laatste baatte echter niets. De paus had geen belang bij het oosten, tenzij hij over de kerk aldaar kon heerschen, en daartoe baande hem zeker niet de steun aan Theodorus den weg. Maar wèl ging deze voort met zijn strijd tegen de beslissingen van laatstvermelde synode en vóór de zelfstandigheid der kerk tegenover den staat.

Merkwaardig en moedig is zijn betoog. Naar aanleiding van Ex. 12 : 49 en Gal. 2 : 6 betoogt hij, hoe dwaas en ongeoorloofd het is den vorst boven de kerkelijke wet te plaatsen. „Slechts één wezen” — zoo gaat hij dan voort — „is er dat zichzelf eene wet is en zich onder geen anderen wil buigt, en dat is God. Daarentegen is het allen menschen eigen, zoowel heerschers als onderdanen, eene hoogere macht, een machtiger wil, boven zich te hebben, die zijne uitdrukking vindt in wetten, die alle menschen gelijkelijk binden. Wie nu beweert, dat die hoogere macht voor hem niet bestaat en zich alzoo boven de menschen verheft, moet daartoe recht hebben, dat is : hij moet een goddelijk wezen zijn, of hij beeldt zich in dat hij dit is, dat beteekent : hij is een opstandeling tegen God.” Hij betoogt dan verder dat er van geen vrede tusschen vorst en volk sprake kan zijn, wanneer eerstgenoemde het recht heeft zich boven alle wetten te plaatsen. Want mag de vorst b.v. ongestraft een echtbreker of ketter zijn en is dit het volk verboden, zoo komt eerstgenoemde tegenover het laatstgenoemde in eene geïsoleerde positie. Hij staat niet meer boven, hij staat naast of tegenover zijn volk. Of het volk volgt zijn voorbeeld — en de zedelijkheid van de geheele natie loopt gevaar.

Maar Theodorus doet meer en gaat dieper. Hij bestrijdt in het algemeen het recht van den keizer om wetten aan de kerk te geven. Christus toch heeft uitdrukkelijk dat recht uitsluitend aan de apostelen, met name aan Petrus (Matth. 16 : 19, Joh. 20 : 22, 23) en zijne opvolgers gegeven. En ieder nu, die een evangelie verkondigt buiten hetgeen is verkondigd, is vervloekt, dus ook de keizer, wanneer hij in plaats van de door Christus verordende kerkelijke regels andere voorschrijft of geeft. Zóó leert en schrijft deze balling, staande als een rots te midden der onbetrouwbare, van het hof afhankelijke en daarom telkens in overtuiging wisselende geestelijkheid.

Tijdens Nicephorus' regeering had hij echter voor zichzelf niets te hopen. Maar als deze is gestorven en Michaël I (811—813) hem terugroept, ontvangt hij loon naar werken. Joseph wordt verwijderd en uit zijn ambt ontzet ; de patriarch wordt gedwongen zich bij Theodorus over zijne vroegere handelingen te verontschuldigen, en de

invloed van Theodorus wordt in Constantinopel grooter dan hij ooit te voren is geweest. Kort echter duurde deze voor hem en voor de kerk gunstige toestand. Want met Leo I, den Armeniër (813—820), kwam een vorst op den troon, die geheel in het voetspoor trad van zijn naamgenoot den Isauriër. Hij en zijne legerhoofden waren, met een deel der geestelijkheid, dat op hofgunst belust was, van oordeel dat de toenemende beeldenvereering en de daarmede samenhangende meening, dat door processies het geluk voor het rijk kon worden afgebeden, een nadeelige uitwerking hadden op de kracht en de toewijding van den soldaat en van het leger. Vandaar hun krijgsmansverzet. Voordat de keizer echter tot geweld zijn toevlucht nam, poogde hij in een soort dispuut, eerst persoonlijk met den patriarch, daarna in eene groote samenkomst van hooge staatsbeambten, den senaat en theologische bestrijders der beelden aan den eenen, en bisschoppen en monniken aan den anderen kant, onder zijne leiding op schriftuurlijke gronden, de beeldenvrienden van hun ongelijk te overtuigen.

In deze samenkomst begon Leo zich te beroepen op zijn recht twijfelachtige vraagstukken in de kerk tot beslissing te brengen. Verschillende bisschoppen betwistten hem dit. Bisschop Aemilianus van Cyzicus sprak : „Als de vraag van de beeldenvereering nog een onbesliste vraag is, moet deze, omdat zij de kerk aangaat, ook in de kerk onderzocht worden en niet in het paleis van den keizer, gelijk tot nu toe is geschied.” Maar het meest beslist was ook in dezen weder Theodorus. Op strengen toon antwoordde hij den keizer, nadat deze hem heftig had aangevallen : „Nu gij een antwoord van ons verlangt, zoo hoor. Paulus heeft gezegd : God heeft in de kerk gegeven sommigen tot apostelen, en sommigen tot profeten, en sommigen tot evangelisten, en sommigen tot herders en leeraars, tot de volmaking der heiligen. Daarbij heeft hij echter geen koningen genoemd, U, o keizer, is het staatsbestuur en het leger toevertrouwd. Daarvoor moet gij zorgen ; maar de kerk moet gij aan de herders en leeraars overlaten, zooals de apostel heeft bevolen. Zoo gij dit niet wilt en ons geloof begeert te vernietigen, zoo zeg ik u, dat wij, zelfs als een engel uit den hemel het ons beval, u niet zouden gehoorzamen, laat staan nu gij het eischt.” In de oostersche kerk is nimmer een zoo vrijmoedig en krachtig getuigenis voor hare zelfstandigheid tegenover den staat vernomen als dit. Het spreekt van zelf dat de toorn des keizers over zulke taal ontbrandde en de eene maatregel na den anderen werd genomen om den invloed van Theodorus en de zijnen te vernietigen. Hun werd verboden hunne stellingen te verspreiden ; de patriarch Nicephorus, die den keizer verzocht had met zachtheid op te treden, werd afgezet en door een werktuig in de handen van den keizer vervangen ; eene nieuwe synode werd bijeengeroepen, die de keizer met zijn zoon zelf bijwoonde en waarop de besluiten van 754 werden vernieuwd en de bisschoppen, die beeldenvrienden waren, op de ruwste wijze werden

bejegend; de vereering der beelden werd verboden, terwijl de beelden, die niet hoog in de kerk hingen, daaruit moesten worden verwijderd, omdat deze, wanneer het licht was ontstoken en de wierook brandde, het meest vereerd werden; en eindelijk werden door den keizer de monniken en priesters, die tegen zijn wil de beelden bleven vereeren, verbannen, gekerkerd of ook lichamelijk gekastijd. Tot de verbannen behoorde Theodorus. Onder Leo's opvolger Michaël II (820—829), die de politiek zijns vaders met groote gematigdheid volgde, werd Theodorus uit zijne ballingschap bevrijd. Maar dat hij onder alles wat hij geleden had, geen duimbreed was afgeweken van den eenmaal door hem gevolgden weg, bewees wel zijne houding tegenover keizer Michaël, toen deze hem verzocht een dispuut met de bestrijders van den beeldendienst bij te wonen.

Hij schreef daarover later: „Keizer Leo zorgde voor een godsdienstgesprek met de ketters, waarbij hij zelf als scheidsrechter optrad, om, zooals hij meende, over ons een ongunstig oordeel te kunnen vellen. Datzelfde plan had de tegenwoordige keizer Michaël, toen hij vóór drie jaren met ons sprak, hoewel hij zichzelf geene beslissing aanmatigde, maar deze wilde overlaten aan degenen die met hem eenstemmig waren. Maar noch wij noch onze patriarch konden ons hiermede vereenigen. Want er was geen sprake van burgerlijke aangelegenheden, waarin de keizer rechter is, maar van de goddelijke en hemelsche leer, waarover niemand iets te zeggen heeft als zij, van wie God zegt: „Al wat gij op de aarde binden zult, zal in den hemel gebonden wezen; en al wat gij op de aarde ontbinden zult, zal in den hemel ontbonden wezen” (Matth. 18: 18). Wie zijn degenen op wie dit slaat? De apostelen en hunne opvolgers. Wie zijn deze opvolgers? De patriarchen te Rome, te Constantinoepel, te Alexandrië, te Antiochië en te Jerusalem. Zij hebben de goddelijke leer te beoordeelen. De plicht van den keizer en de overheid is het, datgene wat die mannen hebben besloten, te ondersteunen en met hen te bekrachtigen en moeilijkheden uit den weg te ruimen.”

Dit schrijven kort vóór zijn dood (826) verzonden, bewijst hoezeer Theodorus trouw was gebleven aan zijn beginsel omtrent de zelfstandigheid der kerk. Hij staat echter voor ons als een roepende in de woestijn. De golfslag van het byzantisme vaagde hem weg. Vrijheid werd in het oosten der kerk niet meer gegund. Dat bleek reeds onder Michaël's opvolger Theophilus (829—842), die veel krasser optrad dan zijn vader. In 832 gaf hij een verscherpt edict tegen den beeldendienst. Tevens kenmerkte hij zich door zulk eene wreedheid, dat hij, wanneer hij zich in door hem geliefde discussies over geloofszaken overwonnen gevoelde, zijne theologische mededisputanten bij voorkeur op de bloedigste wijze liet martelen. Op zijn sterfbed liet hij nog een der edelste mannen uit zijn rijk verraderlijk vermoorden en zich met vreugde diens bebloede hoofd toonen.

Wat den beeldendienst betreft, gingen, tijdens de onmondigheid

van Michaël, den zoon van Theophilus (842—867), diens moeder Theodora en haar broeder Bardas, die de ziel der regeering was, een tegenovergestelde richting uit. Zij maakten aan den beeldenstrijd voor goed een einde, vooral door in 842 te Constantinopel eene synode te beleggen, die de zuivere leer vaststelde en den beeldendienst voor altijd aan de oostersche kerk teruggaf. Zelfs besloot zij voortaan jaarlijks ter herinnering hieraan het feest der rechtzinnigheid te vieren, waarop de volkomen overwinning over de bestrijders der beelden wordt herdacht. De leer was gered — de vrijheid verloren. Als bewijs welk eene ruwe en gewetenlooze staatsvoogdij zoowel Michaël, mondig geworden, als zijn oom Bardas, zijn minister, over de kerk uitoefenden, kan dienen, dat de jonge vorst den oecumenischen patriarch Ignatius openlijk op straat hoonde, terwijl hij er een zoogenaamden drink-patriarch op na hield, met wien hij de heilige ceremonies op godtergende wijze parodieerde. En zijn minister Bardas maakte het niet minder erg, door Ignatius, die hem wegens bloedschande met zijne schoondochter buiten de kerkelijke gemeenschap had gesloten, af te zetten, en een staatsman, Photius, die in vijf dagen alle kerkelijke rangen doorliep, tot patriarch te benoemen. Toen de west-romeinsche kerk Photius op eene synode te Rome in 863 afzette, maakte hij de grieksche natie, die zich in staatkundig opzicht reeds lang van Rome had geëmancipeerd, ook kerkelijk daarvan los. Maar de staatkunde van Michaël's opvolger Basileus I (867-886) was in dit opzicht weder een andere dan die van zijn voorganger en van Bardas. Dientengevolge werden ook de kerkelijke rollen weder veranderd. Basileus, die weder met Rome op een goeden voet wilde komen, verbande daarom Photius en maakte Ignatius weder patriarch. Op de zoogenaamde achtste oecumenische synode te Constantinopel van 869 moesten de photianen alles wat zij op kerkelijk gebied hadden verricht, herroepen. Paus Hadrianus II behaalde derhalve eene groote overwinning. Maar het bleek door het onhandig en hooghartig optreden der curie een pyrrhus-overwinning te zijn. Want niet alleen was daardoor het zelfstandig nationaal gevoel der grieken gekwetst, maar zelfs tegenstanders van Photius, als Ignatius de patriarch, hadden daaraan sterken aanstoot genomen. En toen nu Hadrianus II ook nog weigerde aan den wensch van den bulgaarschen vorst te voldoen en de keuze niet wilde bekrachtigen van den door hem, als aartsbisschop van Bulgarije, begeerden Formosus, en Bulgarije dientengevolge tot de grieksche kerk overging, kenterden de gevoelens in die mate, dat Photius weder tot patriarch werd benoemd en door zijn toedoen de grieksche kerk en het grieksche volk van het primaat van Rome werden losgemaakt.

Spoedig echter zou Photius' gelukszon nederdalen. Basilius' opvolger Leo (886—912) sloot zich bij de partij van Ignatius en van hen die eene betere verstandhouding met Rome wenschten, aan, en liet

Photius een oorkonde teekenen, waarbij hij zijn ambt neerlegde. De keizer benoemde, met voorbijgang van alle kerkelijke regels, zijn achttienjarigen broeder Stephanus tot patriarch, en liet eenvoudig een nieuwe kerkorde samenstellen, de bekende diatyposis. En een inmiddels door den keizer te Constantinopel saamgeroepen synode sprak over Photius den banvloek uit, hoewel zij voor de meerderheid uit bisschoppen bestond, die voorheen aan zijne zijde hadden gestaan. Zoo diep bukte de geestelijkheid voor de staatsmacht! De gunst des keizers was alles.

Ondanks het ingrijpen van verschillende volgende keizers, die bijna allen op eene goede verstandhouding met Rome, uit staatkundig oogpunt, waren gesteld, bestond er toch een te groot inwendig, geestelijk verschil tusschen het roomsche en het grieksche christendom, dan dat staatkundige invloed dit op den duur kon opheffen. Straks herhaalde Michaël Cerularius (1043—1059), de patriarch van Constantinopel, de poging van Photius om de roomsche en grieksche kerk te scheiden, wat hem — dank zij de zwakke persoonlijkheid van keizer Constantijn Monomachus — gelukte. Straks zou de oprichting van het latijnsche keizerrijk in 1204, nadat franschen en venetianen Constantinopel veroverd en de europeesche gewesten van het rijk in bezit genomen hadden, waarbij het organisme van de grieksche kerk met geweld in de war gestuurd werd, de breuk onheelbaar maken. De gemoederen der grieken waren en bleven met haat tegen de onderdrukkers vervuld en de overtuiging werd steeds sterker dat hun kerk de ware, rechtzinnige kerk is. Toch hielden de latere keizers, nadat door Michaël VIII Palaeologus aan het latijnsche keizerrijk een einde gemaakt was, niet op, ter wille van den begeerden steun uit het westen, nieuw contact met Rome te zoeken. Deze keizer bracht zelfs met hulp van Johannes Bekkus, later patriarch van Constantinopel, de vereeniging met haar tot stand op de synode te Lyon in 1274. Maar vooral was het een der laatste palaeologen, keizer Johannes, die benauwd door de opdringende macht van de turken, in de hulp van het westen redding zocht en deze slechts in een unie met Rome meende te kunnen vinden. Hierbij was vooral Bessarion, aartsbisschop van Nicea, den keizer behulpzaam door de bisschoppen de vereenigingsformule, door den paus opgesteld, te doen onderteekenen. Dit geschiedde op het eerst in Ferrara, daarna te Florence gehouden concilie in 1439. Maar te diep was reeds het verschil tusschen roomsche en grieksche theologie en ritus geworden dan dat zulk een unie werkelijke betekenis hebben kon. Zelfs hebben de twisten, daardoor veroorzaakt, de kracht van het rijk verzwakt en de turken in 1453 de overwinning over het byzantijnsche rijk des te gemakkelijker gemaakt.

Ook hingen sectarissen en schismatieken geheel van het gevoelen af, dat een bepaalde keizer op een oogenblik had. Zoo gedroeg keizer Trimiskes (969—976) zich tegenover manicheërs en paulicianen

gematigder dan vele anderen. Een geheel andere houding echter nam keizer Alexius I (1081—1118) tegenover paulicianen en bogomielen aan, die hij tot elken prijs in de kerk wilde terugbrengen. Hij placht eerst met hen te disputeeren om hen daarna, als zij zich niet lieten overreden, te doen verbranden. Een zijner voorgangers Romanus III, die in 1028 keizer was geworden, steunde van zijn kant de kerk door met gruwelijke gestrengheid op te treden tegen de zoogenaamde schismatieke syrische bisschoppen. Wie volhield, werd verbannen of gekerkerd. Ten gevolge daarvan vloten velen naar het gebied van den islam. Zoo werd het geheele christelijke leven door de staatkunde verzwakt en bedorven, en werden zoowel de secten als de kerk door den keizerlijken arm van hare kracht beroofd.

Het hof deed dan ook eenvoudig met de kerk wat het verkoos en gebruikte haar als het werktuig zijner politiek. En die politiek was er in den regel eene van laag allooi, ten gevolge van de barbaarschheid en zedeloosheid, die er heerschten. De hogere standen waren grootendeels onverschillig in zake godsdienst en kerk, velen onder hen stelden bijbel en koran op één lijn. De patriarchen stonden als vasallen naast den troon en lieten zich meestal door het hof gebruiken. Hunne keuze of afzetting geschiedde gewoonlijk eigenmachtig door den keizer, die zelfs velen in een oogenblik uit den leekenstand tot de patriarchale waardigheid liet opklimmen. Keizers belegden synoden en zaten er voor; grepen voortdurend in dogmatische en kerkelijke aangelegenheden in; onttrokken soms willekeurig bisschoppen en kloosters aan het gezag van de patriarchen en begonnen op eigen gelegenheid onderhandelingen met Rome. Nooit is de oostersche kerk ook maar eenigszins zichzelf kunnen worden. Het byzantisme heeft haar geknecht en haar geest gedooft. Zij teerde voort op hare eenheid in vormen, vooral in den ritus; haar hoogen ouderdom en haar Heilige Schrift. Van dogmenvorming was evenmin sprake als van zendingswerk. Noch roomsch-catholieke noch protestantsche theologie had op haar eenigen invloed. Zij is de erfgenaam van een verleden, die de erfenis der vaderen zoigvuldig bewaart, maar laat verschrompelen en bederven. Haar theologen rekenden alleen met overgeleverde monsters. De keizerlijke druk bluschte den geest in haar uit.

Het is ongetwijfeld waar dat zij nooit die ééne, groote kerk zou geworden zijn zonder de hulp van den staat. Wanneer wij ons indenken wat zij voortdurend leed door den strijd, die telkens ontbrandde door toedoen van nestorianen en monophysieten, paulicianen en bogomilen, en hoe zij niet het minst voortdurend belaagd werd door de toenemende macht van den islam, dan staat vast dat zonder den steun der keizers en de staatsmacht de grieksche kerk als eenheid nooit zou hebben voortbestaan. En erkend moet worden dat door het behoud van eene dergelijke eenheid in grootere mate een uitwendig christendom in elk onderdeel der samenleving

wordt bewaard, dan bij versplintering in tal van secten het geval is. Maar wie tevens inziet dat de kerk, aldus gebonden in het staats-gareel, overgaat uit de ideëele wereld naar de wereld der compromissen, en als kerk wordt gedood, moet toch den loop van zaken in de oostersche kerk ten zeerste betreuren.

Dit is dan ook geschied door mannen als Maximus en Theodorus van Studion, die met moed en volharding den strijd voor de vrijheid der kerk tegenover den staat hebben gestreden. Maar wat vermochten zij tegenover de overmacht der byzantijsche keizers, die de kerk tot orgaan van den staat en de staatswerkzaamheid wilden maken, allereers om te zorgen dat de kerk geen belijdenissen vaststelde of beslissingen nam, die ingingen tegen het staatsbelang, zooals zij dit opvatten, en vervolgens om haar eene richting te doen uitgaan, die het binnentreden voor secten, joden en mohammedanen aantrekkelijk maakte. Want het : „één staat, één kerk” bleef het ideaal der byzantijsche vorsten. De vrijheidsstemmen werden dan ook gesmoord. En de kerk, die gedwongen was zich te vormen naar het haar voorgeschreven staatsmodel, daalde daarmede af van de ideëele hoogte, waarop zij als kerk had moeten staan.

In zooverre heeft de val van het byzantijsche rijk voor de kerk zijne lichtzijde gehad. Ongetwijfeld was hij een zware slag voor het christelijk geloof, vooral doordien vele christenen, verdrukt, belast en aan allerlei willekeur overgeleverd, tot den islam overgingen. Maar de kerk kreeg na 1453 een tot op dit oogenblik ongekeerde zelfstandigheid. De patriarch kon vrij de kerkelijke aangelegenheden behandelen en kreeg zelfs de burgerlijke rechtspraak over de christenen. Het gevaar van pogingen tot vereeniging met andere kerken van staatswege was voorbij. De synode van 1672 te Jeruzalem besluit, in tegenstelling met de denkbeelden van het westen, te blijven bij wat de oostersche kerk is en heeft. Het bezit dier vrijheid wordt zoozeer op prijs gesteld, dat een patriarch in de 18e eeuw openlijk verklaarde het eene leiding der Voorzienigheid te achten dat de osmanen tot heil der kerk op de plaats van de keizers zitten. In het wezen der kerk heeft echter die meerdere zelfstandigheid weinig of geen verandering gebracht.

Naarmate echter in de latere jaren, vooral op het Balkan-schiereiland, zich zelfstandige staten hebben gevormd, heeft zich de oostersche kerk in zelfstandige kerken gesplitst. De kerken van Bulgarije en Constantinopel zijn gescheiden. Het nationale antagonisme tusschen den clerus der slaven en der grieken, tusschen dien der bulgaren en serviërs doet zich steeds meer gelden. Zelfs bij de monniken op den Athos treedt het nationale element naar voren. Vooral ten gevolge van den wereldoorlog ontwikkelt zich dit proces, waarbij de eene orthodoxe oostersche kerk van weleer in een toenemend aantal nationale kerken wordt verdeeld. Het gevaar dreigt echter dat alzoo de cirkel tot zijn punt van uitgang terugkeert en de verschillende nationale kerken weder staatskerken worden en

opnieuw als van ouds voor een schotel linzenmoes haar eerstgeboorterecht prijsgeven.

De geschiedenis der laatste tientallen van jaren bewijst klaar, dat het maar al te zeer deze richting uitgaat, zooals wij thans willen zien.

Scheen het eerst na de verovering van Constantinopel alsof Mohammed uit staatkundige berekening de christelijke kerk weinig schade zou berokkenen, spoedig bleek de vijandschap der overwinnaars. Men beroofde de kerken; de oude kerk, naar Petrus en Paulus genoemd, werd verwoest en op hare plaats een moskee gebouwd; de Aya Sophia en andere kerken bleven wèl bestaan, maar werden in moskeeën veranderd. Het patriarchaat werd verplaatst in een klooster; eerst in 1603 vond het zijn blijvenden zetel in de kerk van den heiligen Georgios. De mohammedaansche heerschers benoemden naar willekeur patriarchen of zetten hen af, ondertusschen van hen, die zij benoemden, rijke geschenken vragende. Ter voldoening aan die mohammedaansche geldzucht eischten de patriarchen dan weder op hunne beurt giften van hunne bisschoppen, die ze op hun beurt trachtten te verhalen op de lagere geestelijkheid en deze weer op het volk. Maar dit was het ergste niet. Eerlang werden de christenen als rechtloozen verdrukt; de schoonste en lichamelijk best gebouwde kinderen van christelijke families werden gestolen, door turken opgevoed, tot aanneming van den islam gedwongen en bij het corps der janitzaren, de lijfwacht der sultans, ingelijfd; geheele dorpen werden verbrand en de bewoners gedood, indien zij weigerden tot het mohammedanisme over te gaan, in één woord: dikwijls waren de vervolgingen zeer zwaar.

Door den invloed van Peter den Groote braken echter betere tijden aan. Catharina II dwong de Porte de concessie af de christenen niet meer te verdrukken. Straks in de eerste helft der 19e eeuw deed het welslagen van den griekschen opstand nog betere dagen voor de christenen in het oosten aanbreken. Na den Krimoorlog kregen de christenen zelfs gelijke rechten als de turksche onderdanen der Porte; een revisie had plaats van de privilegies, die in vroeger tijd aan de patriarchen en bisschoppen waren verleend; de politieke en kerkelijke rechten van de bisschoppen werden streng gescheiden. De politieke rechten werden behandeld door gerechtshoven, waarin al de godsdienstige partijen vertegenwoordigd waren en voor welke alle onderdanen van den sultan, zonder onderscheid van nationaliteit of confessie, gelijk waren. De kerkelijke rechten kwamen in zoover in handen van den patriarch en zijn synode, dat deze zelfstandig de geestelijke macht uitoefenden. Alle aangelegenheden betreffende kloosters, scholen, echtscheidingen, erfrecht en dergelijke werden aan een gemengden raad van geestelijken en leeken opgedragen. Verder zouden de patriarchen en bisschoppen, die bezoldiging, ontvingen, geen tienden en andere belastingen meer

behoeven te betalen. De gelijkheid aller onderdanen werd geproclameerd; de hoofdelijke omslag der christenen afgeschaft; de toegang tot staatsambten en het leger voor hen geopend; hun getuigenis gelijkwaardig met dat der turken beschouwd; volledige godsdienstvrijheid verzekerd en de overgang van den islam tot het christendom niet langer met den dood gestraft.

Al deze bepalingen werden den 3en Februari 1856 in den Hatti Humagiun afgekondigd en bij het parijsche vredetractaat van 30 Maart gevoegd. Jammer echter dat verschillende bepalingen door den tegenstand der Porte en het opvlammend mohammedanisme niet werden uitgevoerd, ja zelfs een reactie in het leven riepen, die de bekende bloedbaden in 1858 in Hedjas in Arabië van de zijde der turken en in 1860 in Syrië van die der drusen ten gevolge had. Eerst de russisch-turksche oorlog van 1877—1878 bevrijdde een groot deel der christenen in Turkije, namelijk de serviërs, walachen, bulgaren, bosniërs, herzegowinners, thessaliërs en een deel van Epirus van het turksche juk, terwijl hun, die onder turksche heerschappij bleven, bij het tractaat van Berlijn, godsdienstvrijheid, zelfbestuur, persoonlijke veiligheid, eer en bezit werd gewaarborgd.

Ook nu echter was de Porte weder ontrouw in het nakomen harer beloften. De rechten van den patriarch werden in menig opzicht met voeten getreden. Eigenmachtig zette men, zonder medeweten van hem, de bisschoppen van Serrae en Kastoria af; eischte men oogenblikkelijke sluiting van de kerkelijke rechtbanken, die zich hadden belast met erfenis-aangelegenheden; maakte men aanspraak op het toezicht van staatswege op de scholen, die vanwege de christenen werden gehouden en verlangde men de beëediging der priesters voor het turksch gerecht. Ten gevolge van de heftige protesten, die tegen een en ander inkwamen, trok de Porte de meeste dezer maatregelen in. Maar een en ander bewijst opnieuw hoe onzeker de positie der orthodoxe kerk onder de turksche regeering was en bleef.

In den jongsten tijd is dit opnieuw gebleken in de beleediging op ruwe wijze door de Porte den patriarch aangedaan. De geheele grieksche wereld kwam daardoor als het ware in beweging, omdat zij niet alleen in hem den voornaamsten bisschop der orthodoxe kerk eert, maar in hem de beste tradities en het geheele grieksche nationale en religieuze leven gesymboliseerd ziet. Vandaar dan ook, dat men een deigelijke bejegening van hem gevoelt als een onduldbaren hoon aan kerk en volk beide aangedaan.

Wij hebben hier datgene op het oog wat de turken ten aanzien van het patriarchaat in 1923 en 1925 deden. Na den strijd tusschen turken en grieken, wenschten eerstgenoemden bij het vredesverdrag te Lausanne en de conventie aangaande de uitwisseling van de turksche en grieksche bevolkingen, dat het patriarchaat uit Constantinopel zou worden verwijderd. Zij begonnen dit zelfs als voorwaarde

te stellen voor de vergunning aan de grieken, die reeds vóór 30 October 1918 te Constantinopel waren gevestigd, om aldaar te blijven wonen. Maar zóó sterk was het verzet tegen dit voorstel, dat de grieksche gedelegeerden er zelfs niet over wilden spreken. Daarbij stond het geheele volk, venizelisten en anti-venizelisten aan hunne zijde. De aandrang der vertegenwoordigers van andere mogendheden op de turken om toe te geven werd dan ook zoo groot, dat zij ten slotte verklaarden dat de patriarch en het patriarchaat met al zijne instellingen te Constantinopel gevestigd kon blijven, mits zijne werkzaamheden zich zouden bepalen tot godsdienstige aangelegenheden.

Hiermede scheen het pleit ten gunste van de hoogste geestelijke autoriteit van het grieksch-orthodoxe geloof beslist.

Men had zich echter vergist. Wat niemand verwacht had, geschiedde een paar jaar later. In den morgen van 30 Januari 1925 kreeg Mgr. Constantijn Araboglou, oecumenisch patriarch en aartsbisschop te Constantinopel van een turkschen politiecommissaris de aanzegging, dat hij binnen een half uur reisvaardig moest zijn om de stad te verlaten, terwijl hem een paspoort naar Saloniki werd gegeven. Het ligt in den aard der zaak, dat deze uitzetting groote ontroering onder de grieken teweegbracht. Overal in Griekenland werd de patriarch met de grootste eerbewijzen ontvangen; ontzaglijke betoogingen hadden in Athene en elders plaats; te Saloniki werd Constantijn de gast van de grieksche regeering en vestigde hij zich in het aartsbisschoppelijk paleis. De grieksche regeering zond terstond een krachtig protest naar Angora, waarbij zij zich beriep op artikel 44 van het vredesverdrag van Lausanne, dat handelt over de bescherming der minderheden en waarin Turkije, in geval van meeningsverschil met één der staten, die bij den Volkenbond zijn aangesloten, over de toepassing van de vorige artikelen, dit verschil erkent te zijn van internationalen aard. De turksche regeering staat daarbij toe, dat een dergelijk geschil, als de andere partij het verzoekt, onderworpen wordt aan het Internationale Hof van Justitie in den Haag. De beslissing, die het Hof neemt, zal bindend zijn.

Dit alles scheen duidelijk en klemmend. De turksche regeering weigerde echter de zaak bij het Hof aanhangig te maken.

De grieksche regeering heeft het daarbij evenwel niet gelaten. Den 11en Februari zond zij een telegram aan den secretaris-generaal van den Volkenbond, waarin zij de uitzetting van den patriarch beschouwde als een ernstigen aanval op de verdragen van Lausanne; als een inbreuk op artikel 12 van de conventie over de uitwisseling der grieksche en turksche bevolkingen; als in strijd met de beslissing van de gemengde commissie van 28 Januari 1925, en ten slotte als eene afwijking van de besluiten, die te Brussel den 31en October 1924 zijn genomen, krachtens welke Turkije zich had verbonden elk besluit van de gemengde commissie loyaal uit te voeren. Onder

die omstandigheden verklaarde de grieksche regeering, in gevolge alinea 2 van artikel 11 van het Pact van den Volkenbond, bij dezen hulp te zoeken en verzocht zij den secretaris-generaal dit geschil bij den Raad van den Volkenbond aanhangig te maken, zoodra hij samenkomt.

De turksche regeering, met den inhoud van dit telegram in kennis gesteld, antwoordde den 1^{en} Maart 1925, dat zij met de uitzetting van den patriarch allerminst eene onwettige handeling verricht had. Zij betoogde dat de bepalingen op de uitwisseling, volgens welke de grieken, die vóór 30 October 1918 te Constantinopel gevestigd waren, dáár konden blijven, niet van toepassing waren op patriarch Constantijn, die, in Klein-Azië geboren, eerst na 1918 in Constantinopel kwam. Ook bevat de conventie — zóó redeneerde zij verder — geene clause, die vrijstelling toelaat van de uitwisselingsbepalingen, op grond van iemands hoedanigheid of werkkring. Bovendien is het patriarchaat geene instelling met een internationaal karakter, maar eene, wier constitutie en werkwijze onderworpen zijn aan de turksche wetten en verordeningen. Ten slotte ontzegt de turksche regeering aan den Raad van den Volkenbond het recht om in een geval als dit te intervenieeren, ten eerste omdat het patriarchaat als zoodanig voor Turkije een zuiver binnenlandsche aangelegenheid is en ten andere omdat uitleveringskwesties uitsluitend bij de gemengde commissie behooren, die tot dit doel bij de conventie te Lausanne is ingesteld. Om deze redenen verzocht de turksche regeering den Raad van den Volkenbond het verzoek der grieksche regeering naast zich neer te leggen.

De Raad van den Volkenbond neemt daarop het besluit, vooreer het vraagstuk zijner competentie in dezen aan de orde wordt gesteld, eerst den griekschen gedelegeerde de gelegenheid te geven, de opmerkingen van de turksche regeering te beantwoorden. Dit geschiedde in de zitting van 14 Maart 1925.

Tegenover de redeneering der turken dat de gemengde commissie den patriarch uitwisselbaar had verklaard op grond van de plaats zijner geboorte en den datum van zijne komst te Constantinopel, en tevens zich onbevoegd had genoemd om uit te maken in hoeverre hierop zijne hoedanigheid van metropolitaan inbreuk kon maken, concludeerden de grieken uit het besluit der gemengde commissie dat het onrechtmatig is den patriarch en de andere prelaten, die organen van het oecumenisch patriarchaat zijn, uitwisselbaar te verklaren ¹⁾. Verder herinnerde het grieksche gouvernement aan het

¹⁾ Dat besluit luidde aldus: „La Commission mixte, tout en constatant les faits rapportés dans le rapport de la sixième Sous-Commission sub. No. 2360, en date du 17 décembre 1924, au sujet de la question de l'échangeabilité de Mgr. Constantin Araboglou, ci-devant métropolitain de Dercos, rapport à teneur duquel Mgr. Constantin Araboglou, étant né en Asie Mineure et arrivé à Constantinople après le 30

gebeurde te Lausanne, waar de turksche delegatie zelf het vraagstuk van de grieksche bewoners van Constantinopel gescheiden had van dat van het oecumenisch patriarchaat, waar het eerst als voorwaarde voor de vergunning aan de grieken, die van vóór 30 October te Constantinopel hadden gewoond, om aldaar te blijven wonen, de verwijdering van het oecumenisch patriarchaat met al zijne organen had geëischt. De turken rekenden derhalve zelf den patriarch en zijn staf niet tot de uitwisselbaren, maar beschouwden en behandelden hen afzonderlijk. En toen is na verzet der grieken en op aandrang der mogendheden door den turkschen gedelegeerde verklaard dat hij den gedanen eisch terugnam en het patriarchaat te Constantinopel kon blijven op voorwaarde dat het voortaan zijne werkzaamheden zou beperken tot zuiver godsdienstige aangelegenheden. Daarna, namelijk op 30 Januari 1923, zijn eerst de negentien artikelen van de conventie op de uitwisseling gereed gekomen en geteekend. De patriarch, wiens positie alreede *was* geregeld, kon er dus niet onder vallen.

Ten slotte betoogde de grieksche regeering, dat uit de beperkingen over het patriarchaat te Lausanne en de verklaringen, dááromtrent door de turksche delegatie gedaan, duidelijk was gebleken, dat de onuitzetbaarheid van het oecumenisch patriarchaat het karakter droeg van eene internationale verbintenis.

Op al deze gronden volhardde het grieksche gouvernement bij zijn eerst gedaan verzoek aan den Raad van den Volkenbond en bestreed het 't verzoek van de turksche regeering om het vraagstuk van de maatregelen tegen den patriarch Constantijn niet in behandeling te nemen.

In de vergadering van 14 Maart 1925 besloot de Raad van den Volkenbond, nu hem het recht door de turksche regeering was betwist om over het gerezen geschil een oordeel uit te spreken, daaromtrent het oordeel van het Hof in den Haag te vragen. Het formuleerde die vraag aldus: „Verbieden de excepties van onbevoegdheid, door het turksche gouvernement geformuleerd in zijn brief van 1 Maart, die aan het Hof is medegedeeld, aan den Raad kennis te nemen van de aanvraag, geformuleerd door het grieksche gouvernement in zijn telegram aan den secretaris-generaal van den Volkenbond, gedateerd 11 Februari 1925?”

Deze zaak is tot heden echter niet verder gekomen. Voor de

octobre 1918, réunirait, en tant qu'individu, les conditions requises pour être soumis à l'échange, constate qu'il est hors de sa compétence de statuer sur le cas de ce prélat, vu sa qualité de métropolitain.” Zij (nl. de gr. regeering) voegde daaraan toe: „Il suffit de lire ce texte pour se convaincre que ce serait une injustice que d'attribuer à la Commission mixte la responsabilité d'avoir proclamé le patriarche et, par conséquent aussi d'autres prélats constituant les organes du patriarcat oecuménique qui ne seraient pas établis à Constantinople avant le 30 oct. 1918, comme échangeables.”

zooveelste maal heeft de grieksche kerk de overmacht van den turk en hare eigen onmacht gevoeld.

Behalve door den druk, dien de orthodoxe kerk onder het patriarchaat van Constantinopel alzo van de zijde der Porte had te lijden, verzwakte haar invloed doordien verschillende kerken, in overeenstemming met de nieuwe toestanden in haar land, zich administratief van Constantinopel scheidden en zelfstandige kerken vormden.

Dit was allereerst het geval met de kerk in Rusland. Zij dankte haar ontstaan aan de bemoeiingen van het patriarchaat van Constantinopel en was aanvankelijk hiervan afhankelijk. Langzamerhand, vooral na de verovering dier stad door Mohammed II in 1453, werd de band lossen, totdat Fedor I Ivanowitsch, tegen het einde der 16e eeuw, het patriarchaat van Moscou vestigde en daarmede de onafhankelijkheid der russische kerk uitsprak. Tot het midden der 17e eeuw waren echter de patriarchen dier kerk gedwongen de bekrachtiging hunner aanstelling te Constantinopel te vragen. In het jaar 1657 verdween het laatste overblijfsel dier afhankelijkheid. De russische patriarchen werden volkomen zelfstandig, zelfs tegenover de staatsmacht, en deden zich terdege tegenover de vorsten gelden. Een symbool van hun macht lag wel hierin dat de tsaar, wanneer de patriarch op palmzondag zich te paard naar de kerk begaf, het paard bij den teugel leidde, waarop gene was gezeten.

Het kon niet anders of deze twee machten moesten eerlang, bij zulk eene verhouding, met elkander botsen. Peter de Groote hief om die reden het patriarchaat op en riep een synode, als hoogste kerkelijk college, in het leven, dat niet onafhankelijk van de staatsmacht was, gelijk het patriarchaat dit was geweest. Integendeel. De permanente heilige synode zou bestaan uit bisschoppen en presbyters, waarvan eerstgenoemden door den staat werden gekozen. Door middel van den vorstelijken commissaris was zij als het ware met de kroon verbonden; zelfs was geen besluit der synode geldig, tenzij genoemde commissaris er zijn goedkeuring aan gehecht had. Haar zetel was aanvankelijk Moscou, later Petersburg. Slechts in godgeleerde kwesties mocht de vorst zich niet mengen; daarin handelde de synode zelfstandig, hoewel ook zij aan het dogma bleef gebonden. Buiten de instelling dezer heilige synode veranderde Peter de Groote op menig punt de kerkelijke organisatie, ten voordeele van den staat. Zoo beperkte hij de rechtsbevoegdheid van de geestelijkheid; bepaalde hij het aantal popen en overige geestelijken in iedere bisschoppelijke kerk, en kende hij zich het recht van de wetgeving op de kloosters toe, en dat der benoeming der bisschoppen, na aanbidding van een tweetal. Nog verder ging Catharina II, de vrouw van Peter III. Het gelukte haar, na met geweld haren man de kroon te hebben ontroofd, de kerkelijke staatkunde van Peter den groote door te zetten, en zelfs het beheer over het kerkegoed geheel in de handen van den staat te brengen.

Uit de inkomsten daarvan zouden de geestelijken worden bezoldigd, terwijl daaruit bovendien philanthropische gestichten werden opgericht en zieken werden gesteund. Vele kloosters, die zich tot heden aan dat werk hadden gewijd, werden opgeheven, en hunne bezittingen in de staatskas overgebracht. Van dat oogenblik heerschte dus in Rusland een volstrekt Cesaropapisme. De natie aanvaardde dit vrijwillig, omdat haar leven, vooral onder de overheersching der tartaren in de dertiende en vijftiende eeuw, steeds inniger met de kerk was saamgegroeid. In die ééne, orthodoxe kerk toch was onder het bewind der onderdrukkers als het ware de nationale eenheid bewaard gebleven en versterkt, ja zelfs in staat gebleken om op een gegeven oogenblik het juk der tartaren te verbreken. In lijdenstijd was derhalve feitelijk het nauw verband tusschen staat en kerk ontstaan, en zoowel de groote Peter als de overmoedige Catharina hadden daaruit gemakkelijk de consequentie van het Cesaropapisme getrokken. En zoo werd en bleef de tsaar voor den Rus de van God gegeven Vader, hoofd van staat en kerk, dien hij liefst met den naam van „Vadertje” aansprak . . . . totdat de revolutie na den oorlog kwam, de Romanoffs werden vermoord, het bolsjewisme overwon en de scheiding tusschen kerk en staat werd doorgevoerd.

In de algemeene bepalingen van de constitutie van de russisch-socialistische federatie der raden-republiek werd verklaard: „Om den arbeiders werkelijke gewetensvrijheid te waarborgen, worden kerk en staat, school en kerk van elkander gescheiden en worden de vrijheid van godsdienst en die der anti-godsdienstige propaganda aan alle burgers verzekerd. Alle confessies genieten gelijke rechten; ook wordt het niet-hebben van een confessie geoorloofd. De kerkelijke gemeenten kunnen voortbestaan, maar moeten zich uit eigen middelen onderhouden. De kerkelijke eigendommen annexeert de staat; aan de geestelijkheid wordt toegestaan de kerken tot godsdienstige doeleinden te gebruiken. Het burgerlijk huwelijk wordt ingevoerd; doop en kerkelijke huwelijksvoltrekking en andere officieele kerkelijke handelingen zijn slechts met verlof van de overheid geoorloofd. Volgens eene beschikking van de overheid van 24 Augustus 1919 verliezen alle kerken en godsdienstige genootschappen hunne rechtspersoonlijkheid; slechts hebben de afzonderlijke leden der gemeente nog het recht inzamelingen te houden voor den aankoop van hetgeen men voor godsdienstige doeleinden behoeft. De eigendommen der kerken komen onder het beheer der plaatselijke raden en de kerkboeken moeten aan hun bureau daarvan worden opgegeven. In de kerken mogen geen voorwerpen aanwezig zijn, die het revolutionnair gevoel kwetsen, als b.v. inscripties ter herinnering aan de dynastie.

Deze maatregelen zijn begrijpelijk, wanneer men in het officieel program der bolsjewiki van 1918, in zake kerk en school, leest: „Een middel tot verwarring van het volksbewustzijn is het geloof

aan God, aan den duivel, aan de booze en goede geesten, is de godsdienst. Vele menschen zijn gewoon aan dit alles te gelooven. Wanneer men echter eenvoudig onderzoekt en begrijpt, hoe de godsdienst is ontstaan en waarom de heeren van de bourgeoisie hem met zulk een ijver steunen, dan wordt ons de ware beteekenis van den godsdienst duidelijk, als gif, waarmede men het volk vergiftigde en vergiftigt. Maar dan wordt ook duidelijk, waarom de partij der communisten een besliste vijandin van den godsdienst is." Zelfs is het begrijpelijk, dat in het eerst onder den invloed van zulk een program en nog onder den verschen indruk van de overwinning der revolutie, allerlei gruwelen tegen geestelijken en heiligschennis plaats hadden. Tot elken prijs zou, als ten tijde der fransche revolutie, de godsdienst worden vernietigd. Maar evenmin als toen, is dit thans in Rusland gelukt. Veeleer ontstond ook hier een tegenstrooming te zijnen voordeele. En zoo is er van lieverlede meer tolerantie gekomen. De staatkunde der sovjetregeering is thans tegenover de kerk veel meer eene van verdediging dan van aanval. Men hindert den kerkdienst niet meer en weder worden als voorheen heiligenbeelden naar de particuliere woningen gedragen om deze dáár te eeren. Werden eerst de kerkelijke feestdagen door feestdagen ter eere der revolutie vervangen, thans laat de regeering weder een geheele reeks kerkelijke feestdagen naar de oude tijdrekening toe en geeft zij aan de ambtenaren op die dagen vrij. Hier en daar wordt bovendien, nu de scheiding tusschen staat en kerk is doorgevoerd, de betrekking tusschen de kerk en hare leden inniger, daar zij nu zelf hunne priesters en diakenen kiezen en dezen onderhouden. Ook in Rusland is voor de zooveelste maal bewezen dat geen wetten of vervolgingen den godsdienst en de kerk van de aarde kunnen doen verdwijnen. Maar wél heeft de historie in Rusland getoond, dat noch Cesaropapisme, noch een door haat tegen godsdienst en kerk doorgevoerde scheiding de oplossing kunnen zijn van het door het Christendom in de wereld geworpen probleem van de verhouding van kerk en staat.

Een ander deel der orthodoxe kerk ontmoeten wij in Griekenland, waar wij, na zijn bevrijding van het turksche juk, met een nieuwen staat van zaken te doen krijgen.

Ook zij stond, tot den opstand van 1821, onder den patriarch van Constantinopel. Van dien tijd af, en vooral na zijn onafhankelijkheidsverklaring door de Porte, onder den druk der groote mogendheden in 1827, wilde de clerus van die kerk de leiding van genen, die onder het turksch gezag stond, niet meer erkennen. Zij wenschte door middel van een synode, bestaande uit vrij gekozen kerkelijke ambtsdragers, zichzelf te regeeren. Men achtte dit ook in overeenstemming met het vroeger in de oostersche kerk heerschende beginsel, dat de kerkorde zich richtte naar den staatkundigen toestand. Men beriep zich hiervoor op den 17en canon van de vierde oecumenische synode, die aldus luidt: „De bepalingen over het

kerkelijk verband moeten zich schikken naar de nationale verhoudingen", en op de 34e afdeeling van den apostolischen canon: „De bisschoppen van ieder volk moeten hem, die in hun midden de uitnemendste is, als hun opperhoofd volgen". „Reeds Photius" — zoo zeiden zij — „schreef dan ook aan Nicolaus I: Het is de gewoonte dat de kerkelijke verhoudingen en hoofdzakelijk de rechten over de parochie zich schikken naar het staatkundig machtsgebied en het politiek bestuur". De grondgedachte hiervan is, dat een onafhankelijke staat ook een onafhankelijke kerk moet bezitten. Onder het regentschap van prins Otto van Beieren werd dan ook een commissie benoemd om de kerkelijke zaken te onderzoeken, die al spoedig de onafhankelijkheid der kerk van Griekenland proclameerde en de instelling eener zelfstandige synode, naar het voorbeeld van die in Rusland, dringend noodig verklaarde. Verder ontwierp zij een nieuwe organisatie van de grieksche kerk, die bij rijkswet werd vastgelegd. De synode, uit bisschoppen bestaande, is de hoogste kerkelijke overheid. De leiding der uitwendige kerkelijke aangelegenheden berust bij den koning. De leden der synode, vijf in getal, wisselen jaarlijks en worden door de regeering aangewezen. Een koninklijke commissaris woont, tot het houden van toezicht, de zittingen bij, terwijl de synode zonder hem geen geldend besluit kan nemen. Bovendien mag zij alleen over zuiver kerkelijke zaken zelfstandig handelen, altijd onder de zoo even genoemde contrôle en voorwaarde. Maar over alle andere aangelegenheden als huwelijkszaken, bisschops- en priesterkeuzen en alle andere met wereldlijke belangen samenhangende onderwerpen, moet met het ministerie van eeredienst worden onderhandeld.

Tevens werden op voordracht van genoemde commissie de kloosters, die geen of zeer weinig kloosterlingen meer telden, opgeheven en hunne inkomsten, ten deele tot wetenschappelijke opleiding der geestelijkheid, ten deele tot bezoldiging van bisschoppen en predikers bestemd.

Niettegenstaande allerlei tegenstand bekrachtigde de nationale vergadering van 1844 de nieuwe kerkorde grondwettig door middel eener wet. Daarin wordt de geloofseenheid van de grieksche kerk met die van Constantinopel en de overige orthodoxe christenheid geproclameerd en hare administratieve onafhankelijkheid erkend. Zoowel in deze kerkorde als in de grondwet van 1864 lezen wij deze artikelen: Artikel I: „De heerschende godsdienst in Hellas is de oostersche, orthodoxe kerk van Christus; elke andere bekende godsdienst mag onverhinderd worden uitgeoefend en staat onder bescherming van de wet; slechts proselietenmakerij en alle andere inbreuk op den heerschenden godsdienst is verboden". En artikel II: „De orthodoxe kerk van Hellas erkent onzen Heer Jezus Christus als haar Hoofd; is in de leer onafscheidelijk met de kerk van Constantinopel en elke andere christelijke kerk, van gelijk geloof, verbonden; is zelfstandig; oefent onafhankelijk van iedere andere kerk hare soevereine

rechten uit en wordt door de leden der heilige synode bestuurd".

De patriarch te Constantinopel Anthimos IV Byzantinos, niet tevreden met dezen loop van zaken en vooral niet met den invloed van den staat op de kerk in Hellas, riep in 1850 een synode bijeen, die in hare besluiten elke inmenging van de wereldlijke macht in de kerk afwees. Het grieksche parlement wilde echter van een dergelijk besluit niets weten en verwierp het. In hoofdzaak volhardde men, wat de verhouding van den staat tot de kerk betreft, bij de beginselen die in 1833 onder Otto waren vastgelegd.

Wat de Donau-vorstendommen Moldavië en Walachije betreft, veranderden met de politieke omstandigheden ook de kerkelijke. Ook hier ging met de bijna volkomen zelfstandigheid van den staat Roemenië, de „vereenigde vorstendommen Moldavië en Walachije", die van de kerk gepaard. Alexander Cusa, onder den naam van Alexander Johan I tot vorst gekozen, constitueerde, naar het voorbeeld van Rusland en Griekenland, een bisschoppelijke synode, wier leden door de regeering worden benoemd. Hare zittingen worden door den betrokken minister bijgewoond. In kerkelijke aangelegenheden gelden de bepalingen, die door de roemeensche landstenden aangenomen en als wet van den staat openbaar gemaakt zijn. Het ministerie van eeredienst heeft zich echter verschillende rechten voorbehouden, zooals het recht van toezicht. Bij de wetten van 1863, 1864, 1865 en 1870 werden allerlei bepalingen aangaande de kerkelijke organisatie getroffen en gewijzigd.

Had aldus het patriarchaat van Constantinopel in de drie genoemde landen Rusland, Griekenland en Roemenië, al zijn invloed langzamerhand zoo goed als verloren en was aldaar de nationale kerk nauw met den staat verbonden geworden, niet minder was dit in Bulgarije het geval. Vele klachten werden van lieverlede tegen den patriarch van Constantinopel gehoord, vooral over de uitzending van grieksche bisschoppen in bulgaarsche landstreken en over de velerlei verdrukkingen, waaraan deze van genen blootstonden. De Bulgaarsche bisschoppen en andere geestelijken drongen dan ook zeer aan op openlijken afval van het patriarchaat van Constantinopel. Na veel strijd werd in 1872 een onafhankelijk bulgaarsch exarchaat gevestigd. De patriarch van Constantinopel trof den eersten exarch met den kerkelijken ban. Deze echter gevoelde zich sterk door den steun zijner regeering en bleef op zijn post. Een gevolg daarvan was de bijeenroeping door den patriarch van een groote synode te Constantinopel, die Anthimos den exarch en allen, die hem erkenden, tot scheurmakers verklaarde. Tevens verklaarde zij de toepassing van het nationaliteitsbeginsel op de kerkelijke organisatie in strijd met het beginsel der oude canones. Hiermede was het schisma van de bulgaarsche kerk een feit.

Toen nu ook bij het berlijnsch verdrag van 1878 Bulgarije een zoo goed als onafhankelijk vorstendom werd, hoopte men dat ook de kerkelijke vrede zou verzekerd zijn. Maar dit geschiedde niet,

omdat de Bulgaren den invloed van het exarchaat ook buiten hun vorstendom wenschten uit te breiden en daarmee de rechten van den patriarch aantastten. Zelfs toen Alexander van Battenberg Oostroemelië met Bulgarije had vereenigd en de territoriale uitbreiding van het vorstendom ook de invloedssfeer der kerk verruimde, waren de Bulgaren niet tevreden en deden zij telkens nieuwe aanspraken gelden. In strijd met het kerkrecht hield de exarch zijn zetel te Constantinopel. En de Porte legde zoo goed als alle protesten van den patriarch ter zijde, sterk door den steun, dien het vorstendom onder koning Ferdinand en den minister Stambulof van Engeland, Duitschland en Oostenrijk ontving.

Uit dit alles blijkt, hoezeer de invloed van den patriarch van Constantinopel langzamerhand door nationale bewegingen en politieke overwegingen is verzwakt. Voor de Porte is dit koren op haar molen. Het „verdeel en heersch” blijft haar politiek.

HOOFDSTUK V.

De machtsontwikkeling der roomsche kerk onder Merovingers en Karolingers.

Een geheel ander beeld vertoont de kerk in het westen.

Hare geschiedenis gaat in tegenovergestelde richting.

Terwijl in het oosten de staat de kerk steeds meer regeert, doet de kerk dit den staat in het westen. Verschillende omstandigheden hadden er toe medegewerkt om de kerk in het westen eene zelfstandigheid tegenover den staat te verzekeren als de oostersche kerk nimmer heeft gekend, ja zelfs langzamerhand aan de kerk aldaar een staatkundig aanzien te schenken als waarvan in het oosten nooit sprake is geweest noch kon zijn.

Bij de nadere beschouwing hiervan richt zich ons oog allereerst naar Rome. Reeds spoedig begon de kerk, die aldaar was gevestigd, met bijzondere waardeering en vereering te worden bejegend. Allerlei factoren hadden daarop invloed¹⁾. In deze wereldstad kwamen menschen van allerlei wereldstreken bijeen en zoo lag het in den aard der zaak dat geene gemeente een zoo kosmopolitisch karakter droeg als die te Rome. In zekeren zin waren zoo goed als alle kerken in haar kerk vertegenwoordigd en vereenigd, zoodat men, gelijk het romeinsche rijk zijne eenheid in Rome bezat, als het ware datzelfde reeds spoedig van alle kerken ten aanzien van de kerk aldaar kon getuigen. Bovendien schijnt zij, betrekkelijk kort na haar ontstaan, in het bezit van goede fondsen gekomen te zijn, wat haar in staat stelde om andere gemeenten, die noodlijdend waren, krachtig te helpen, waardoor deze tot haar als eene soort moedergemeente met dankbaarheid en eerbied gingen opzien. Echter kon zij ook geestelijk tot voorbeeld dienen. In het midden der tweede eeuw

¹⁾ Zie hierover bldz. 33—37.